

(в яких випадках обговорення неможливе). Ми знаходимо в його працях технологію підготовки та проведення колективного обговорення вчинку, яка забезпечує досягнення мети “без потрясінь” для особистості й визначення умов, без яких досягнення такої мети неможливе. В.О. Сухомлинський підходить до організації колективного обговорення як до складної хірургічної операції, що вимагає від майстра дотримання чіткого алгоритму дій.

Література

1. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу : твори / А.С. Макаренко. – К., 1954. – Т. 5.
2. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К., 1976. – Т. 1.
3. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К., 1976. – Т. 1.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К., 1977. – Т. 2.

ГЛАЗКОВА І.Я.

ПРОБЛЕМА БАР'ЄРІВ У СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

За останні десятиліття в нашій країні відбулися радикальні зміни в цілому та в освіті зокрема: Україні потрібні освічені, відповідальні, компетентні спеціалісти, що володіють своєю професією, здатні до ефективної роботи за спеціальністю на рівні світових стандартів, готові до постійного професійного зростання, активні й творчі, що вирізняються соціальною та професійною мобільністю, динамізмом, конструктивністю.

При цьому передбачається, що освіченість є результатом активності самої особистості, вироблення власних цілей і позицій (В. Сериков, О. Бондаревська, В. Слободчиков, А. Петровський та ін.).

Однак у будь-якій людській діяльності виникають стани, що перешкоджають повноцінному прояву особистості, її самореалізації, самовираженню й самоорганізації та активності як в інтелектуальній, так і в практичній сферах. Такими станами виступають бар'єри.

Які ж умови необхідно створити для максимального прояву задатків, самобутності й оригінальності людини, виявлення людської індивідуальності, стилю діяльності, підвищення її ефективності, розвитку духовного світу. На наш погляд, ця проблема потребує поетапного вирішення.

Мета статті – визначити сутність поняття “психологічний бар'єр” та подати їх типологію.

Аналіз праць з проблеми бар'єрів показує, що існує велика кількість поглядів на їх природу й розвиток, на розробку методів їх дослідження. Деякі з них перетинаються у своїх істотних частинах, інші демонструють суперечливість основних положень. Варто відзначити, що єдиної класифікації бар'єрів не існує як такої, кожен автор, вивчаючи ту або іншу проблему, відзначає в ній наявність "внутрішніх перешкод", "перепон", тобто бар'єрів. Залежно від ситуації вчені виділяють специфічні бар'єри, спільним для яких є те, що вони є перешкодою на шляху виконання певної діяльності або дій, і найчастішою причиною внутрішніх конфліктів.

У межах загальнопсихологічного підходу виділяються емоційні, смислові, когнітивні та тактичні бар'єри. Л. Поварницька з позицій діяльнісного підходу виділяє мотиваційні та операційні бар'єри, що виявляються в емоційній, когнітивній і поведінковій сферах [12].

Традиційно бар'єри поділяються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх бар'єрів належать труднощі соціального характеру, викликані помилками виховання, умовами спілкування, невдалого досвіду емоційних і соціальних контактів. До внутрішніх – особистісні властивості тих, хто навчається: агресивність, тривожність, ригідність, напруженість, сором'язливість [9]. Між зовнішніми та внутрішніми бар'єрами існує тісний взаємозв'язок. Відтворюючись у психіці, зовнішні бар'єри перетворюються на внутрішні. Спочатку вони фіксуються в емоційно-чуттєвій, потім у когнітивній сфері, тим самим поширюючи свою дію на інші види людської діяльності. Вони умовні, і є перешкодою лише в деяких ситуаціях, коли рівень розвитку суб'єкта не дає йому змоги успішно вирішувати ті або інші проблеми [18]. На відміну від бар'єрів, що є зовнішньою перешкодою на шляху досягнення мети, внутрішні бар'єри, тобто психологічні, вимагають глибшого аналізу.

Б. Паригін також виділяє зовнішні й внутрішні бар'єри, зазначаючи, що вони можуть бути і станом, і властивістю особистості. Як стан, соціально-психологічний бар'єр нестабільний і виявляється залежно від конкретної життєвої ситуації, а не від особливостей індивіда. Як властивість особистості, соціально-психологічний бар'єр, навпаки, характеризується стабільністю проявів і залежить від особливостей характеру людини [11]

На думку Н. Відінеєва, серед фізичних (простір і час), соціальних, гносеологічних (відсутність досвіду, нерозвиненість абстрактного мислення), ідеологічних і психологічних (установка, пасивність уваги) видів бар'єрів найбільш поширеними перешкодами в досягненні взаєморозуміння є соціальні й гносеологічні бар'єри [2].

Особливої уваги в межах педагогічної науки потребує проблема бар'єрів педагогічної діяльності. Так, А. Маркова виділяє:

– бар'єри планування, постановки й вирішення педагогічних завдань, відсутність обліку помилок, звуження змісту, що стає причиною формалізації заняття;

- бар'єри педагогічної дії на суб'єкта діяльності, який, не включаючись у спілкування, відчуває дискомфорт;
- бар'єри поєднання продуктивних і репродуктивних форм роботи, активних методів навчання [10].

I. Зимня, вивчаючи проблеми педагогічної діяльності, виділила три групи найбільш типових бар'єрів:

- бар'єри страху групи й виникнення педагогічної помилки;
- бар'єри установки під впливом минулого негативного досвіду та неузгодження установок викладача й того, хто навчається;
- бар'єри неадекватності діяльності, що виникають у ситуації на заняттях при механічному копіюванні стилю інших або використанні тільки інформаційної функції спілкування [6].

Бар'єри, що виникають у процесі навчання, можна класифікувати за джерелом виникнення на: психофізіологічні, інформаційні, оцінні, емоційні й смислові.

До психофізіологічних бар'єрів належать, перш за все, бар'єр темпераменту, що виникає, коли темперамент викладача та особи, яка вчиться, протилежні й ця відмінність не рефлексується. Це викликає відмінність у швидкості реакцій, характері відповідей на організаційні, оцінні, дисциплінарні та корекційні дії. Проблема полягає в помилці інтерпретації дій партнера (атрибутивній помилці). Наприклад, психофізіологічні особливості класифікуються як недбайливість (нерадивість), нездатність, відсутність мотивації, упередженість тощо.

Психофізіологічні особливості впливають на оцінку обрання оптимального темпу навчальних дій, структурування процесу навчання. Стикаються ніби два простори діяння, що різняться за часовими, динамічними й енергетичними параметрами. До групи психофізіологічних бар'єрів належать також відмінності в індивідуальних системах репрезентації та сприйняття інформації, зумовлені переважуванням аудіального, візуального або кінестетичного типу. Тут бар'єр виникає за відсутності вмінь перекодування отримуваної інформації.

В основі інформаційних бар'єрів лежить неправильна структуризація навчальної інформації, темп її подання, ігнорування законів психології сприймання й індивідуальних особливостей когнітивної, мотиваційної, емоціональної сфер того, хто вчиться, і його поведінкових ресурсів. Тут можна виділити бар'єр задуму, зумовлений тим, що, знаючи характеристики індивідуальності, педагог відбирає навчальний зміст і формує сценарій заняття, спираючись на обмежені уявлення про доцільність; бар'єр мовленнєвої компетентності, що ускладнює реалізацію задуму в площині зовнішнього мовлення; понятійний бар'єр, що виникає через відмінність понятійних полів педагога й того, хто вчиться; бар'єр прийняття, зумовлений відсутністю рефлексії та недостатньою компетентністю в управлінні настановною системою.

У межах групи інформаційних бар'єрів виділяється бар'єр реалізації, пов'язаний з розузгодженням уже засвоєної інформації та можливостями її реалізації на рівні зовнішньої активності.

Бар'єр перенасичення виникає в разі, коли критична кількість незнайомої інформації загрожує цілісності інформаційного поля людини, її компетентності; обсяг інформації перевищує можливості сприймання або сам характер подання інформації порушує закони сприймання.

Однією з підстав виникнення інформаційних бар'єрів є інформаційний стрес. В. Бодров виділив безпосередні (інформаційні), головні (суб'єктивні) і супутні (середовищні) причини його виникнення. Слід підкреслити, що при всьому різноманітті причин індивідуальні особливості суб'єкта діяльності є головною причиною виникнення стресу [1].

При ігноруванні законів пам'яті в процесі подання навчальної інформації виникають бар'єри запам'ятовування.

Бар'єр осмислення пов'язаний з тим, наскільки отримувана інформація вбудовується в індивідуальний когнітивний простір, і як надалі функціонуватиме в ньому.

Оцінні бар'єри зумовлені помилкою в застосуванні оцінних дій. Можна виділити декілька різновидів помилок:

- порушення рівноваги між позитивними й негативними оцінками з переважанням останніх;
- оцінювання людини як представника певної соціальної групи, а не її успішності в навчанні;
- порушення соціально-рольових відносин “педагог – учень”;
- превалювання неконструктивної негативної оцінки, коли засвоєння предмета ускладнене внаслідок заняття педагогом позиції стороннього спостерігача;
- оцінювання здібностей, особистісних якостей, можливих негативних перспектив розвитку й діяльності, замість оцінювання процесу виконання навчального завдання.

Подобні помилки спричиняють виникнення фрустрації, агресії, актуалізують механізми психологічного захисту, тим самим перешкоджаючи взаєморозумінню та спільній діяльності.

До причин, що викликають емоційні бар'єри, належать:

- актуалізація негативних слідів емоціональної пам'яті при зіткненні з навчальним завданням, коли суб'єкт навчальної діяльності потрапляє в ситуацію, схожу з тією, в якій раніше набув негативного емоційного досвіду;
- загальний несприятливий індивідуальний емоційний фон активності: підвищена тривожність, високий невротизм, фрустрація;
- атракція – емоція міжособистісних відносин, що зумовлює первинне схвалення або несприймання іншого як партнера взаємодії на основі сканування його параметрів як фізичного об'єкта.

Л. Славіна виділила смисловий бар'єр, якому належить провідна роль в успішності навчання дорослих, під яким вона розуміє таке явище, коли той, хто навчається, не приймає й не виконує вимогу викладача, хоча розуміє та може її виконати [17]. Нею було виділено три види смислових бар'єрів: ігнорування вимог викладача; неприйняття форми втілення вимог викладача й неприйняття особистості викладача.

Причини виникнення смислового бар'єра також різноманітні: невміння з'ясувати істинні мотиви того, хто навчається, і, як наслідок цього, неадекватна реакція викладача на його дії; тривале надмірне застосування одноманітних прийомів і засобів навчання; негативна емоційна реакція того, хто навчається, на неправильне, з його точки зору, ставлення до нього; думка, що сформувалася в оточення, про викладача [17].

Бар'єрами, що перешкоджають ефективному навчанню, можуть бути психічний настрій і стійка установка. Г. Граник і А. Самсонова досліджували вплив установки на сприйняття тексту. Вони виявили, що установка виникає в читача вже на початку читання тексту завдяки прогностичній активності читача, остання, поєднуючись з особистісним досвідом та емоційним станом читача в той момент, приводить до формування цілісної картини змісту тексту, яка може не збігатися з баченням автора. Таким чином, установка, що виникає, впливає на подальше сприймання тексту [5, с. 72–79].

Неможливо висвітлити класифікацію бар'єрів, не беручи до уваги спілкування та включення особистості в соціальні групи.

В. Лабунська класифікувала труднощі, що виникають у спілкуванні на об'єктивні та суб'єктивні; первинні й вторинні; усвідомлені, реально існуючі, усвідомлені та неусвідомлені, але реально неіснуючі; ситуативні й стабільні; міжкультурні та культурно-специфічні; загальновікові, гендерні, статеві; індивідуально-психологічні, особистісні, соціально-психологічні; когнітивно-емоційні, мотиваційні й інструментальні; вербальні та невербальні [15].

Гофман виділив такі бар'єри, що утруднюють комунікативний акт:

- зовнішня неуважність: реципієнт звертає увагу на важливі факти, зайнятий чимось, що перебуває за межами сприйняття інших;
- егоїстичність: заклопотаність самим собою перешкоджає поглинню бесідою;
- захопленість взаємодією, унаслідок заклопотаності особистими проблемами і станом відносин у групі втрачається здатність стежити за темою розмови [7].

Вивчаючи впровадження інноваційних процесів в освітню практику, Н. Сегедіна відзначає, що існують причини, які його стримують. Одна з них – соціальні й економічні проблеми, труднощі перехідного періоду, недосконалість правової системи. Крім того, що традиціоналізм людського мислення рефлекторно опирається новому (оскільки будь-яке нововведення на певний час порушує систему, що склалася), суб'єкти інноваційного

процесу відчують страх зниження соціального статусу, матеріального становища, що також є причиною несприйняття інновацій [16, с. 11].

Проблема соціальних іноваційних бар'єрів і їх складових детально описана в працях А. Пригожина. Він вводить поняття “антиінноваційний бар'єр”. Психологічний, внутрішньоособистісний бар'єр зумовлений як індивідуальними особливостями людини, так і соціально-психологічними рисами тієї спільноти, до якої вона входить [8, с. 175–178.]. Ззовні цей бар'єр втілюється в захисних висловлюваннях, що відтворюють стереотипи, існуючі в суспільстві щодо конкретних інновацій. Також А. Пригожин однією зі складових психологічних бар'єрів перед новим визначає силу звички, небажання змінювати стандарт поведінки, страх невизначеності. Дійсно, спостереження показують, що при нововведеннях на підприємствах часто співробітники намагаються триматися за звичне, виявляють ригідність і пасивність у поведінці [13, с. 177].

В. Бессоненко і В. Галигін виділяють причини появи психологічних бар'єрів до нововведень: біологічні (нове не дає змоги нормально функціонувати організму); наочно-психологічні (людина не навчена нового або внаслідок своїх сенсорних і моторних недоліків не може маніпулювати предметами нового); соціально-психологічні (нове ставить працівників у незвичні для них соціальні умови); внутрішньоособистісні (нове руйнує гармонію між окремими компонентами психічної структури особистості й цілісною особистістю як системою). Працівникам легше дотримуватися колишньої професійної ролі, особливостей відносин, що склалися в групах за весь час, лише ззовні декларуючи лояльність до нововведень у межах інноваційної діяльності [3, с. 151].

Ф. Генев [4, с. 39], розглядаючи труднощі робітників при впровадженні досягнень науково-технічного прогресу на підприємствах, дає таку класифікацію психологічних бар'єрів.

Бар'єр некомпетентності – трудність, пов'язана з невпевненістю робітників і службовців у власних силах успішно виконувати роботу після нововведення.

Бар'єр навички, звички, традиції – трудність, що виявляється в прив'язаності до існуючого способу роботи з технікою, до технологічних вимог і організаційних структур.

Бар'єр ідилії – задоволеність багатьох працівників власним становищем на роботі й у побуті також є специфічним психологічним бар'єром їхньої соціальної активності при впровадженні нового. Вони задоволені роботою, винагородою за неї, колективом, соціальним статусом, почувають себе добре й не бажають нічого нового.

Бар'єр збільшення психофізіологічного навантаження – страх збільшення планових завдань, норм, підвищення психічної та фізичної напруги.

Бар'єр компенсації – пов'язаний з оцінкою витрати нервової енергії, знань і досвіду, а також з тим, що людина одержить як компенсації. Бар'єр з'являється на основі переживання суб'єктивних труднощів, пов'язаних з

невпевненістю в тому, що за додаткові зусилля вони одержать відповідну матеріальну й моральну компенсацію.

Бар'єр винагороди (інтересу) – зміни на підприємствах викликають у деяких робітників і службовців страх зниження винагороди. Незнання розміру винагороди, а також рангу майбутньої посади, яку обійме працівник, зазвичай обмежують його активність. В основі бар'єра лежать безпосередні інтереси людини.

Бар'єр зміни місця роботи – страх, що нововведення будуть супроводжуватися скороченням штатів, переміщеннями на іншу роботу. Висвітлення перспектив подальшої роботи після інновацій на підприємстві є запорукою формування в людей позитивного ставлення до них.

Бар'єр марки – оцінке ставлення людини до марки, фірми, що впроваджують технічні засоби або технології. У сучасній соціальній психології управління це поняття використовують як “бар'єр бренда”.

Бар'єр “шеф” – невіра підлеглих у технічну компетентність і організаторські здібності керівництва підприємства.

Бар'єр “соціальний затишок” – страх працівників перед організаційно-структурними й кадровими змінами, страх переміщення в інший колектив.

Бар'єр партнера – невіра в сили партнера й страх нових навантажень у результаті змін, викликаних нововведеннями.

Бар'єр рекорду – невпевненість деяких працівників і навіть керівництва в реальності досягнення значного підвищення ефективності праці найближчим часом. Сумнів у реальності поставленої мети є продуктом самооцінки й оцінки сил інших, і ця невпевненість сковує сили людей [4, с. 39]. Ми вважаємо, що ця класифікація не втрачає своєї актуальності й у межах педагогічної науки.

Класифікація бар'єрів, запропонована М. Роговим і Н. Валєєвою, заснована на тому, що нерідко інноваційні зміни сприймаються працівниками “в штики” та висвітлюють три види причин такої реакції [14, с. 107]. Причина реакції, опір інновації і є бар'єром.

Зміст економічного бар'єра полягає в боязні безробіття, скорочення робочого дня, а, отже, і заробітку, зниження соціального статусу та основної заробітної платні, інтенсифікації праці й скорочення її прогресивної оплати.

Зміст особистісного бар'єра – сприйняття критики первинних методів роботи як особистої образи; страх того, що навички виявляться непотрібними й буде пригнічена професійна гідність; упевненість у тому, що нововведення завжди призводять до посилення спеціалізації, підвищення монотонності праці; небажання витратити сили на перенавчання; страх зростання інтенсивності праці; страх перед невизначеністю, зумовлений нерозумінням суті і наслідків нововведень.

І, нарешті, зміст соціально-психологічного бар'єра описується через небажання пристосовуватися до нового соціально-психологічному клімату

в колективі; прагнення зберегти звичні соціальні зв'язки; страх, що нова соціальна ситуація призведе до зниження задоволеності роботою; невдоволеність невизначеністю особистої ролі при впровадженні нововведення; невпевненість у тому, що нововведення є корисними для працівників [14, с. 108].

Висновки. Отже, залежно від того, що лежить в основі утворення бар'єра, спостерігається широка різноманітність його видів. Ми вважаємо, що в межах педагогічної науки доцільно класифікувати бар'єри на: зовнішні й внутрішні; бар'єри педагогічної діяльності; бар'єри навчальної діяльності; бар'єри спілкування (при цьому слід зазначити, що кожна група бар'єрів поділяється на підгрупи). Перспектива подальшого дослідження полягає саме в більш детальній класифікації утруднень, що виникають у студентів у навчальній діяльності, та в обґрунтуванні педагогічних умов їх подолання.

Література

1. Бодров В.А. Информационный стресс : учебное пособие для вузов / В.А. Бодров. – М. : ПЕРС, 2000. – 352 с.
2. Виденеев Н.В. Природа интеллектуальных способностей человека / Н.В. Виденеев. – М. : Мысль, 1989. – 173 с.
3. Войнич М.В. Особенности конфликта в рамках инновационной деятельности / М.В. Войнич // Социальная психология 21 столетия / [под ред. В.В. Козлова]. – Ярославль, 2003. – Т. 1. – 348 с.
4. Генон Ф. Психологические барьеры при внедрении достижений научно-технического прогресса / Ф. Генон // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. – № 4. – С. 45–51.
5. Граник Г.Г. Роль установки в процессе восприятия текста / Г.Г. Граник, А.Н. Самсонова // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 72–79.
6. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учеб. пособ. / И.А. Зимняя. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – С. 400–473.
7. Зган Дж. Слушание: Непременное условие поддерживающего поведения / Дж. Зган // Межличностное общение / [сост. и общ. ред. Н.В. Казариновой, В.М. Погольша]. – СПб. : Питер, 2001. – 340 с.
8. Крупник Е.П. Психологическая устойчивость учителя как условие преодоления инновационных барьеров в его профессиональной деятельности / Е.П. Крупник, Н.А. Подымов // Мир психологии. – 1999. – № 2. – С. 175–178.
9. Куницына В.Н. Межличностное общение : учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
10. Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М., 1993.
11. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б.Д. Парыгин. – СПб. : ИГУП, 1999. – 592 с.

12. Поварниціна Л.А. Психологічний аналіз труднощів спілкування у студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Л.А. Поварниціна. – М., 1987.
13. Подымов Н.А. Психологічні бар'єри в професійній діяльності вчителя : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.02 / Н.А. Подымов. – М., 1999. – 390 с.
14. Психологічні основи менеджмента : учеб. пособ. / [М.Г. Рогов, Н.Ш. Валеева]. – Казань : Казанський гос. технолог. ун-т, 1995. – 120 с.
15. Психологія затрудненого спілкування: Теорія. Методи. Діагностика. Коррекція : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / [В.А. Лабунська, Ю.А. Менждерицька, Е.Д. Бреус]. – М. : Академія, 2001. – 288 с.
16. Сегедина Н.Н. Специфіка управління інноваційними процесами в системі освіти / Н.Н. Сегедина // Інноваційні процеси в області освіти, науки і виробництва : матеріали конференції : в 2 т. / [под ред. д.т.н., проф. В.И. Елизарова, В.П. Барабанова, М.А. Закирова]. – Казань : Бутлеровські повідомлення, 2004. – Т. 2. – С. 10–12.
17. Степанов В.Г. Психологія складних школярів : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / В.Г. Степанов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Академія, 2001.
18. Шакуров Р.Х. Емоція. Личність. Діяльність (механізми психодинаміки) / Р.Х. Шакуров. – Казань : Центр інноваційних технологій, 2001. – 180 с.

ДЮЖИКОВА Т.М.

СТРУКТУРА ТА ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ “СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ”

Зміни, які відбуваються в суспільстві, змістили рівновагу між сім'єю й середовищем, школою та середовищем і призвели до виникнення нових ситуацій, які раніше були нам невідомі.

Сучасна молодь виявилася не підготовленою до життєдіяльності в умовах нової соціально-економічної ситуації. Втрачається культ праці й професійності, ідеальний образ професіонала часто замінюється ідеальним способом життя, відбувається переоцінка моральних цінностей, суттєвого викривлення зазнає система уявлень про престиж освіти й професій.

Дослідження свідчать, що в більшості педагогічних вищих навчальних закладів майбутні вчителі не можуть оволодіти спеціальними знаннями й методами профорієнтаційної роботи. Тому роль школи, учителів у підготовці учнів до свідомого вибору професійного шляху сьогодні незначна. За результатами анкетувань, лише 7–12% школярів вважають, що вчителі мають вирішальне значення при обранні ними майбутньої професії.

Тому на сьогодні постало завдання поліпшення підготовки майбутніх учителів до соціально-професійного самовизначення учнів.